

PILLANATKÉPEK SUB SPECIE AETERNITATIS

WESSELY ANNA

Georg Simmel:

A kacérság lélektana

Vál., ford. Berényi Gábor

(Veszedelemes viszonyok)

Atlantisz Kiadó (Medvetánc), Budapest, 1990.

131 old., 130 Ft

Georg Simmel:

Velence, Firenze, Róma

Művészetelméleti írások

Vál., ford. Berényi Gábor

(Világváros)

Atlantisz Kiadó (Medvetánc), Budapest, 1990.

164 old., 112 Ft

Nem Atlantisz süllyedt el, hanem a *Medvetánc* folyóirat, hogy Atlantisz Kiadóként merülve fel a mélyből, jobbnál jobb olvasmányok ígéretével csábítsa a könyvpiac zavaros vizein hajózót. A sejtelmes sorozatcímeik ötletes kiadói stratégiára vallanak (*Circus Maximus* például a történelem fedőneve, *Kísértések a filozófiáé*), a szerzők és a témák jól jelzik műveltségünk fehér foltjait. Tavaly két válogatás is megjelent a századforduló klasszikus modern gondolkodójának, Georg Simmelnek (1858–1918) élete utolsó két évtizedében írott tanulóiraiból.

A „klasszikus modern” minősítés fából vaskarika szerkezete nem pusztán annak a szerzőnek szól, aki a paradoxont a modern társadalom létformájaként elemezte. A *modernité* baudelaire-i tudata – melynek enciklopédikus igényű feltérképezése és kritikája Simmel főműve, *A pénz filozófiája* (1900) – annyi alakváltozáson és megrázkódtatáson esett át az elmúlt másfél évszázadban, hogy mindazt, mi egykor rémület, kétségbeesés vagy viszolygás tárgya volt, ma már a régi szép békeidők köré font glória övezi. A visszatekintés – még ha nem nosztalgikus is – megfosztja egyediségüktől a múlt elemeit és töredékeit. Egy „átfogóbb általánosba” illeszti őket, „amit stílusnak nevezünk, amiben az egyes tárgy számtalan másikkal osztozik: ebben az egyéni fölötti jellegben rejlik az a visszafogottság és megnyugtató hatás, ami minden következetesen stilizált tárgyból árad”. (*Velence...* 95–96. old.) Simmelt olvasva szertefoszlik a történeti távolságból táplálkozó illúzió. Ráébredünk: korántsem természetes mindaz, ami ma már életünk és körülményeink magától értető-

dő vonása; lehetett a *modernité* védelmében küzdeni az egyéniség értékének és jogának megőrzéséért, pedig ezek érvénytelenülését – ha elveinkben nem is, de gyakorlatunkban – a modernitás velejárójának tartjuk. S akár a posztmodernitás félművelt ezoterizmusában érezzük otthon magunkat, vagy már ezt is lezártult periódusnak tartjuk,¹ akár pedig fatalista beletörődéssel vesszük tudomásul a modernség cseppet sem javított újrakiadását Közép-Kelet-Európa retrospektív forradalmi nyomán – Simmel számunkra már mindenképp klasszikus, a befejezett múlt követe. De modern klasszikus, aki ingerel, nyugtalanít, sőt provokál.

„Az »aki nincs velem, az ellenem van« csak félig jellemző az én gondolkodásmódomra. Csak a közönyös van ellenem, akit azok a végső kérdések, amelyek engem éltetnek, sem pro, sem kontra nem készítenek állásfoglalásra. De aki a szó pozitív értelmében van ellenem, aki azon a szinten veszi fel velem a harcot, amelyen én élek – az a legteljesebb értelemben velem van.”²

A Simmel naplójából itt idézett kívánság sokáig nem teljesült. Az öt ősei szentélyében tisztelő szociológia egyszerre tekintette az életművet ötletbányának s a szerzőt – a kézikönyvek tanúsága szerint – a szakma másodvonalbeli, mert túlságosan egyéni, rendszertelen, módszertanilag követhetetlen művelőjének. Vádolták pszichológiai redukcionizmussal és életfilo-

1 ■ Ld. a *Die Neue Gesellschaft/Frankfurter Hefte* 1991. júniusi számában olvasható *Nach der Postmoderne* című összeállítást.

2 ■ Aus dem nachgelassenen Tagebuche. In: Georg Simmel: *Fragmente und Aufsätze* (hg. von Gertrud Kantorowicz) München, 1923. 46. old.

3 ■ A halástörténet részletesen dokumentált bemutatása Heinz-Jürgen Dahme: *Soziologie als exakte Wissenschaft. Georg Simmels Ansatz und seine Bedeutung in der gegenwärtigen Soziologie*. Stuttgart, 1981. I. kötet.

4 ■ Georg Simmel: *Das individuelle Gesetz. Philosophische Exkurse* (hg. von Michael Landmann). Frankfurt am Main 1968. 23. old.

5 ■ Der Begriff und die Tragödie der Kultur. In: Georg Simmel: *Philosophische Kultur*. 2., bőv. kiad. Leipzig, 1919. 247. old.

6 ■ Idézi J. A. Schmolli gen. Eisenwerth in: Böhringer, H. – Gründer, K. (hg.): *Ästhetik und Soziologie um die Jahrhundertwende: Georg Simmel*. Frankfurt am Main, 1976. 37. old.

7 ■ Landmann, M. – K. Gassen (hg.): *Buch des Dankes an Georg Simmel. Briefe, Erinnerungen, Bibliographie*. Berlin, 1958.

8 ■ Frisby, D. P.: *Georg Simmel*. Chichester-New York, 1984. Scaff, L. A.: *Georg Simmel's Theory of Culture*. In: Kaern, M. et al (eds.): *Georg Simmel and Contemporary Sociology*. Dordrecht-Boston-London, 1990. 183–196. old.

zói irracionalizmussal, esztéta arisztokratizmussal és üres formalizmussal, romantikus antikapitalizmussal és a kapitalizmus apológiájával.³ S miközben megtagadták, rengeteget tanultak tőle, pontosan úgy, ahogyan Simmel naplójának egy másik bejegyzése megjósolta: „Tudom, hogy szellemi örökösök nélkül halok meg (s ez így jó). Hagyatékom mintha készpénz volna, amelyen sok örökös osztozik, s mindegyik olyan szerzeményre fordítja a maga osztályrészét, ami az ő termézelének felel meg, s amelyen eredete ebből a hagyatékból meg nem lát-szik.”⁴

A szokatlan hatástörténet két – ahogyan Simmel nevezte volna: „polárisan ellentétes” – dolognak tulajdonítható. A német egyetemeken intézményesített diszciplínák fegyelmező korlátait semmibe vevő Simmel hiába próbálkozott, hogy a maga álláspontját elfogadtassa a tudományos közéletben. Míg a sikeresebb kortárs, Max Weber a tudományos üzem eljárásrendjében vélte megtalálni a biztosítékot arra, hogy személyes elfogultságok ne csorbíthassák a tudományos ítéletek objektivitását, Simmel épenséggel a tudományos üzem üresjáratai ellen lázadott. Az ellen, „amit felesleges tudásnak nevezhetünk: a módszertanilag hibátlan, az eivont tudásfogalom felől támadhatatlan ismeretek tömegét, amely mégis elidegenült mindenféle kutatás voltaképpeni rendeltetésétől, [...] értéke gyakran csak konvenció, majdnem-hogy a tudósok kasztjának az összeesküvése, a tudományos szellem félelmetes beltenyészete”. Következésképpen „a »módszerek« már régóta divó fétisimádata – mintha módszerének korrektsége már értékessé is tenné egy teljesítményt; ravasz eszköz ez határtalanul sok olyan munka legitimációjára és megbecsülésére, amelynek már nincs köze a megismerés fejlődésének megolgy nagyvonalúan felfogott értelméhez és összefüggéséhez”.

A kutatóhivatalnokok hatalmával szemben Simmel mindinkább a művelt közönség elismerésére támaszkodott. Kantról, Goethéről és Rembrandtról írott munkái igazi sikerkönyvek lettek. Szakfolyóiratok helyett nagy példányszámú lapokban jelentette meg írásait. (A jelen recenzió Simmelnek a *Jugend*-ben közölt cikksoro-

zatától kölcsönözte címét.) A berlini egyetemen magántanárként tartott előadásai a főváros kulturális eseményeinek számítottak, ami csak fokozta a kollégák ingerültségét. Aki szakmai karrierre vágyott, nem is dicsekedett azzal, hogy látogatta Simmel óráit. De elfordultak tőle azok a közép- és kelet-európai hallgatók is, akiket éppen nyitottsága és társadalmi érzékenysége vonzott. Radikalizmusuk nem érte be Simmel méltánvosságra és minden új érték elismerésére törekvő ítéleteivel. Bloch és Kracauer, Lukács és Mannheim

sokat idézett kritikája helyett álljon itt Trockijnak az övékével egybecsengő véleménye 1911-ből: „A simmeli »új lélek« valójában a nagyvárosi értelmiségiek [Intelligenzler] lelke. Művészetük az impresszionizmus, társadalmi moráljuk az esztétikailag álcázott közöny, prófétájuk Nietzsche, szatírájuk a *Simplicissimus*, és Simmel ugyanúgy az ő filozófiai, ahogyan Sombart a nemzetgazdaságtani tárcaírójuk.”⁶

Ilyen előzmények után érthető, hogy minél súlyosabb sebeket kapott a tudományos üzem önelégültsége, a szociológia társadalomtudományos (social science) önképe és a világmegváltó felvilágosult abszolútizmus, annál nagyobb érdeklődés mutatkozott Simmel munkássága iránt. A hatvanas évek óta növekvő népszerűségéhez az is hozzájárult, hogy – lévén

a „ugyanis klasszikus” is klasszikus – az új szociológiai elméletek kidolgozói (köztük Homans, Blau, Gouldner, Coser, Goffmann, Berger és Luckmann) mind gyakrabban hivatkoztak rá mint előfutárra. Módosult szociológiatörténeti megítélés is. Míg az ötvenes-hatvanas években a Simmel-kutatás jöformán Michael Landmann magánügye volt,⁷ ma már világszerte sokakat foglalkoztat. Az újabb értelmezések közül különösen David Frisby és Lawrence Scaff munkáinak köszönhető, hogy Simmelt a modern kulturális tapasztalat legfontosabb teoretikusaként kezdik számon tartani.⁸ 1989 óta a Suhrkamp kiadó egymás után jelenteti meg a 24 kötetesre tervezett összkiadás köteteit. Simmel magyarországi népszerűsítése Berényi Gábor érdeme; ő fordította a *Válogatott társadalomelméleti tanulmányokat* és a *Rembrandt-monográfiát* is.

A *kacérság lélektana* az alapul vett 1985-ös német

kiadás (*Írások a nemek filozófiájáról és szociológiájáról*) tizenöt tanulmányából ötöt szerepeltet. A német szerkesztők gondot fordítottak arra, hogy egyaránt bemutassák a szocialista és a liberális némozgalommal is rokonszenvező és a politikai kiállástól sem visszariadó cikkírót, a női szerep történeti változásait elemző szociológust és a „veszedelmes viszonyok” filozófusát, aki mellesleg közelről ismerte a német századelő életfilozófiai ihletésű „erotikus mozgalomnak” vezéralakjait is. A magyar kötetben már az elméleti írásokra esik a

Georg Simmel korábban magyarra fordított írásai

A SZOCIOLÓGIA PROBLÉMÁJA.

Huszadik Század, 1 (1900) 83–90. old.

A NAGYVÁROS ÉS A SZELLEMI ÉLET.

In: *Városszociológia*. Szerk. Szélényi Iván.

Közgazdasági és Jogi, Budapest, 1973.

251–266. old.

VÁLOGATOTT TÁRSADALOMELMÉLETI

TANULMÁNYOK. Szerk. Somlai Péter,

ford. Berényi Gábor, Gondolat,

Budapest, 1973.

REMBRANDT. MŰVÉSZETFILOZÓFIAI

KÍSÉRLET. Ford.: Berényi Gábor.

Corvina, Budapest, 1986.

hangsúly. (A címek asszociációs mezejének eltérése kiváló kiindulópontja lehetne egy feminista összehasonlító kultúraelemzésnek. Ehhez adalékként annyit, hogy a megfelelő angolszász kiadvány *A nőkről, a szexualitásról és a szerelemről*¹⁰ címet viseli.) A válogatás kétségtelenül Simmel e témában legjobb írásait tartalmazza, csakhogy hiányzik az a társadalom- és eszméletörténeti kontextus, amelyet egykor maguk is alakítani kívántak. Ez a kontextus nyújthatna magyarázatot arra a meglepő tartalmi – s helyenként szövegszerű – hasonlóságra, amely összeköti e „szerelemfilozófiát” és a híres weberi *Zwischenbetrachtung* (*A vallásos világlátás iránymutatásainak és fokozatainak elmélete*) azon passzusait, ahol Weber a szerelemről mint az élet legnagyobb irracionális hatalmáról, evilági megváltásról, titokzatos egymásnak teremtettségről és hasonlóról értekezik.¹¹ Sajnálatos az is, hogy a *Női kultúra* című tanulmány nem az 1911-es átdolgozott változatában szerepel, hanem úgy, ahogyan a *Neue Deutsche Rundschau* 1902. májusi számában megjelent. Elméletileg fontos fejtegetések maradtak ki ily módon, s ezek most már aligha látnak napvilágot magyar fordításban.

A kontextushoz az is hozzátartozik, hogy a némozgalomról vagy pedig a hölgyek mozgalmáról folyik-e a vita. E Clara Zetkintől származó megkülönböztetés jelentőségével Simmel is tisztában volt. Mint *A nőkongresszus és a szociáldemokrácia* című cikke megállapítja, „az otthon, melyből a proletár nőt erőszakosan kiűzték, erőszakosan visszatartja a polgári nőt; a gazdaságilag önálló tevékenység annak átok, emennek viszont áldás volna”¹². Theodor Gottlieb von Hippel, königs-

bergi polgármester könyvének (*Über die bürgerliche Verbesserung der Weiber*, 1792) centenáriumi méltatását pedig azzal a gondolattal zárja, „hogy ez az állítólagos természet, melynek céljai a miénket igazolják vagy cáfolják, mégiscsak igen rugalmas és önkényes lény. Miután teljesen képtelenek vagyunk e célok objektív megismerésére, mindig úgy konstruáljuk meg őket, hogy egybeessenek amúgy is vallott meggyőződésünkkel.”¹³ Ez a kritika Simmelnek a nők pszichológiájáról szóló fejtegetései ellen is felhozható, hisz ezek nemcsak a „nőiségtől való menekülés” pszichoanalitikus értelmezését ösztönözték,¹⁴ hanem nyomban kiváltották a nők tiltakozását is. Marianne Weber (ha ez minősíti: Max Weber felesége) joggal vetette Simmel szemére, hogy a házimunka a proletár nőnek sem áldás, legfeljebb áldozat, s hogy tárgyilagos ítéletalkotásra törekedvén, Simmel számtalan szempontot mérlegel, éppen csak a nők önrendelkezési jogának gondolatát nem.¹⁵

Simmelnek a nőkérdésben kifejtett véleménye előfeltételezi kultúraelméletének egészét: az objektivációk történeti sorait és társadalmi rendjeit megteremtő *objektív kultúra* és az egyén lehetőségeit megvalósító, a képességeit az objektív kultúra közegében kibontakoztató *szubjektív kultúra* dichotómiáját. A *Női kultúra* című tanulmány szerzője magától értetődően az emancipáció mellett teszi le voksát, de nyomban hozzáfűzi, hogy a némozgalom azáltal, hogy „minden olyan jelentést elutasít, ami túlmutat az egyes személyeken, boldogságukon, képzettségükön és szabadságukon”, valójában a szubjektív kultúra terepére korlátozza küzdelmét, és nem törődik a mozgalom objektív kulturális értékével. (25. old.) Simmelt viszont az érdekli, mit nyújthatnak, pontosabban, mi az, amit csak a nők nyújthatnak az objektív kultúra számára. A különbséget nem tévő egyenjogúságnál tehát jobban foglalkoztatja, lehetséges-e a különbözőséget elismerő, megbecsülő egyenrangúság. Ekkor viszont már azt a kérdést kell feltennie, kialakítható-e egyáltalán autonóm női identitás, tudván, hogy a történetileg létrejött, objektív kultúra egésze a férfiakra szabott, az ő igényeikhez, gondolkodási és tevékenységi formáikhoz igazodik? Beszélhetnek-e a nők önmagukról más nyelven, más fogalmakkal, más logikával, más normákat szem előtt tartva, mint amelyeket öröklött kultúránk rendelkezésre bocsát?

Simmel fölveti a radikális feminizmusban azóta többször is megfogalmazott kérdéseket, előlegezi annak legfontosabb kritikai megállapításait, de a jelzett dilemmát nem tudja megoldani. Sürgeti ugyan ama „radikálisan dualista” szemlélet kialakítását, amely véget vethetne annak, hogy a férfias értékeket naiv módon azonosítsuk az általában vett értékekkel. Hogy ez máig nem jött létre, arra szép példa a morális tudat onto- és filogenetikus fejlődésének Kohlberg és Habermas által kidolgozott modellje, amely „tudományosan” is igazolja a nők racionalitásának és erkölcsi autonómiájának fogyatékoságát, hiszen a kísérletek bizonyossága szerint szinte egyikük sem jut el az iskolázott férfiaknál rendre megfigyelhető legmagya-

sabb fokra.¹⁶ Hogy a nők igazságosságfogalma netán más mércékhez igazodik, az a szerzőkben föl sem merül, noha erre már Simmel is felhívta a figyelmet. (27–28. old.)

Amíg viszont ezek a felismerések nem épülnek be mindennapi gondolkodásunkba, addig csak tudomásul vehetjük, hogy a nő „a vele ellentétes lényre teremtett mércék alapján ítéltetik meg. Innen kiindulva nem is lehet elismerni a női elv önállóságát. Amíg egyszerűen csak arról van szó, hogy a női lény megnyilvánulásait (valóságuk és értékük szerint) az ugyanezen a szinten levő férfi megnyilvánulások ne brutalizálják, addig igazságosságot lehet remélni a mindkettő felett álló szellemtől. Ha azonban ez a magasabb instancia maga is férfias, akkor elképzelhetetlen, miként lehetne a női lény sajátosságát reá alkalmazható normák szerint megítélni. Így azután az történik, hogy a nőkre, teljesítményükre, meggyőződéseikre, gyakorlati és elméleti élettartalmaikra azt az abszolút mércét alkalmazzák, amely a férfiakra érvényes ismérvekből tevődik össze. E mellett vagy ezzel szemben viszont rögvest felbukkan egy viszonylagos mércé is, amely ugyancsak a férfiak előjogaiból táplálkozik, de gyakran az előbbivel pontosan ellentétes követelményeket támaszt. Hiszen a férfi azt is megköveteli a nőtől, amit mint az egyik, egyoldalú fél kíván a nővel való poláris viszonyában: a hagyományos értelemben vett nőiességet, ami azonban nem önmagában nyugvó, önmagában összpontosuló sajátosságot jelent, hanem azt, ami a férfihez igazodik, neki tetszik, őt szolgálja, őt egészíti ki. Mivel a férfiak előjoga ilyen kettős mércét kényszerít a nőkre – a nemek feletti objektivitás mezében fellépő férfi-mércét s ennek párját, a vele gyakran szögesen ellentétes, sajátosan nőit –, a nők voltaképpen semmilyen állásponttól sem értékelhetők fenntartás nélkül.” (45–46. old.)

9 ■ Georg Simmel: *Schriften zur Philosophie und Soziologie der Geschlechter* (hg. von H.-J. Dahme und K. Chr. Köhnke). Frankfurt am Main, 1985.

10 ■ Guy Oakes (ed.): *Georg Simmel: On Women, Sexuality and Love*. New Haven, 1984.

11 ■ Weber, M.: *A protestáns etika és a kapitalizmus szelteme. Vallásszociológiai írások*. Budapest, 1982. 363–375. old.

12 ■ Georg Simmel: *Der Frauenkongress und die Sozialdemokratie*. In: *Schriften zur Philosophie und Soziologie der Geschlechter*. id. mű 137. old.

13 ■ Uo. 80. old.

14 ■ Horney, K.: *The flight from womanhood: the masculine complex in women as viewed by men and women*. *International Journal of Psychoanalysis* 7 (1926). 324–339. old.

15 ■ Weber, Marianne: *Die Frau und die objektive Kultur*. In: *Frauenfragen und Frauengedanken. Gesammelte Aufsätze*. Tübingen, 1919. 95–133. old.

16 ■ Erről I. Carol Gilligan: *In a Different Voice. Psychological Theory and Women's Development*. Cambridge (Mass.) – London, 1982.

17 ■ Lillian Rotter: *Sex-Appeal und männliche Ohnmacht*. (hg. von Andreas Benz) Freiburg in Breisgau, 1989. Kutatásáról Howard Bloch az 1989-es dubrovnikai szemináriumon számolt be; tanulmánya: *Das Paradox der Jungfräulichkeit und die Poetik der höfischen Liebe*. In: H.-U. Gumbrecht – K. L. Pfeiffer (hg.): *Paradoxien, Dissonanzen, Zusammenbrüche*. Frankfurt am Main, 1991. 238–258. old.

A férfi előjogok kialakulásának és társadalmi funkciójának történeti és szociológiai magyarázata a simmeli elemzés végpontja – érthető és elfogadható a századelő Európájában, mely még a nők jogi egyenlőségét sem ismerte. Kevésbé indokolható a mai feminizmus esetében, amelynek a formális egyenlőség feltételei között kellene számot adnia arról, mi biztosítja az egyenlőség fennmaradását. Például a két nem viszonyában melyek azok a részben fiziológiai, részben kulturálisan kondicionált tények, amelyek a férfiak kiszolgáltatottságérzését és az ezen felülkerekedni próbáló brutalitását magyarázzák. Ehhez nemcsak *A kacérság lélektana* nyújthatna támpontokat a flört kitűnő természetrajzával, de számos, azóta ismertté vált kutatási eredmény is, például Rotter Lilliané a női szexualitásról vagy Howard Bloché a középkori nőellenességről és a romantikus szerelem kultuszáról.¹⁷

Minden válogatással szembeállítható egy másik. A fentiekből nyilvánvalóan következik, hogy a recenzens a nőkről szóló válogatásban szívesebben látta volna a korai cikkeket a szerelemfilozófiai töredékek helyén. Az esztéta Simmelt bemutató *Verence, Firenze, Róma* kötet utolsó három írása (*Germán és klasszikus román stílus, A kereszténység és a művészet, A naturalizmus problémája*) helyett is talán mást javasolt volna. Munka közben mintha a szerkesztő-fordító is rájött volna, hogy rosszul választott: nemcsak a kötet egészét jellemző pontatlan fordítások sűrűsödnek az utolsó ötven oldalon, a magyar szöveg is nehézkessé válik.

A jó fordítás persze mindig fontos, de ezeknél a szövegeknél a lényegbe vág, mert itt még a gondolatok ritmusának is tartalmi szerepe van. Simmel ugyanis az elméletalkotás olyan formáját teremtette vagy újította meg, amely nagyjából Descartes óta komolytalannak számít. Ha nem tolja is félre a logikus érvelés szabályait, egész gondolkodásmódja – figyelme, problémalátása, képzettársításai, értékszemponjtjai, elemzéseinek szerkesztési elve – alapvetően esztétikai természetű. Simmel nem stilizta, mondatfűzését nem művészi fantázia irányítja, hanem az ideális műértő érzékenysége, a részletekben élvezettel bolyongó, elemző hajlama, mely egyaránt észleli a részek összjátékát és az egészbe belesimulva vitt szerepét. Ideális műértő, tehát nem pusztán *Kenner* vagy *connoisseur*, hanem műélvező. Nincs az az eszme- vagy művészettörténeti összefüggés, tetszetős elméleti konstrukció, amely mögött háttérbe szorulhatna az éppen szemlélt tárgy – amely lehet példa, de példány sohasem. Amikor a szemlélet tárgya műalkotás, akkor e magatartás rendjén való, nincs benne semmi meghökkentő. Csakhogy Simmel ugyanígy nézi és látatja a közönséges, mindennapi tárgyakat, az emberi indulatokat és viszonyokat, a társadalmi és történelmi mozgásokat, de még az elvont filozófiai fejtegetéseket, sőt a logikát is! Ha az eredmény valami dilettáns ostobaságba torkollana, még mosolyogni sem lehetne rajta. Az olvasó azonban úgy érzi, Simmelnek mélyen igaza van. Ha pedig az olvasó

szakember – mondjuk szociológus –, akit az ismeretek érdekelnek, nem a tudás, akkor kiszedegeti ebből az esztétikai szerkezetből, ami neki tetszik, megfosztja attól a holdudvartól, amelyből varázsa áradt, és sikeres „középszintű elméletet” gyárt belőle: tesztelhető, új ismeretek generálására alkalmas konfliktuselméletet, csereelméletet, kiscsoportelméletet. A művelet cseppet sem aggályos: a tudomány így fejezi ki megbecsülését a nagyszerű, de csapongó esszéisták iránt.

Az emberről, történelméről, viszonyairól és műveiről való elmélkedésnek valóban nem bevett módja, amit Simmel művel. E tekintetben közelebbi rokona a XVIII. századi Vico vagy a XX. századi Börges, mint bármelyik filozófus vagy szociológus kortársa, akit pedig ugyanazok a problémák foglalkoztattak, mint őt. Leginkább még Walter Benjamin járt hasonló utakon; Adorno nem is mulasztotta el, hogy megrója a simmeli módszerhez való vonzódásáért.

Adorno – és Lukács György – szerint Simmel egyszerűen *frivol* szerző. Adorno szemében éppen az *A korsó füle* című esszé volt a botránykő, amely a magyar kötetben *A fogantatás* címet viseli. Az edénynek bizony füle van és szája, nem pedig fogantatás és csőre, mint Berényi Gábor fordításában. A magyar nyelv még elébe is megy Simmel gondolatának („A fülénél a világ éri el a korsót, a szájával pedig a korsó nyúl ki a világba”), aki azon sajnálkozik, hogy a németben nincs az edény fülére olyan szó, ami ezt a szerves testrészfunkciót ugyanolyan találóan jelölné, mint az „edény szája” kifejezés. Majd így folytatja: „A fogantatásnak [fülnél] és a csőrnek [szájnak], mint az edényátmérő szemléleti végpontjainak, meg kell felelniük egymásnak és némileg egyensúlyban kell lenniük – ez illik szerepükhöz: az edény határait alkotják ugyan, mégis a gyakorlati világhoz kapcsolják azt, az egyik centripetálisan, a másik centrifugálisan. Ugyanígy viszonyban áll az ember mint lélek a számára külső léttel: az érzékenység útján a testiség hatol be a lélekbe, az akarati beidegződések révén viszont a lélek a testi világba – mindkettő a lélekhez és tudata zártságához tartozik, mely utóbbi a testiség mása s most mégis összeszövődik vele ama kettő révén.” (87. old.)

Az idézett gondolat nem tartozik a megengedhetetlen, analogikus következtetésekhez, de nem is pusztán hasonlat. Az eltérő minőségű dolgok kapcsolatai közt vont párhuzamok mögött az a feltételezés húzódik meg, hogy a tudatunk által befogott, mégoly különböző gyakorlati és eszmei terepeken ugyanazok a viszonytípusok, kölcsönhatások („formák”) rendezik a tapasztalás anyagát. A kölcsönhatás kategóriája átfogó metafizikai elv, egyben Simmel realista tudományfilozófiai álláspontjának a fundamentuma: „Minden szubsztanciális, abszolút és örök kortörténeti feloldása a dolgok folyamában, a történelmi változékonyságban, a csak pszichológiai valóságban szerintem csak akkor óvható meg a szilárd pontot nélkülöző szubjektívizmustól és szkepticizmustól, ha ama szubsztanciálisan rögzült értékek helyébe olyan elemek eleven kölcsön-

hatásosságát tesszük, amelyek ismét csak alávetettek ugyanennek a végtelenbe futó feloldásnak.”¹⁸

Ezért beszél Simmel a különböző elvontsági szinteken mozgó fejtegetéseiben mindig kölcsönhatásokról és objektivációkról, differenciálódásról és az elkülönült elemek között vert hidakról – legyen szó a kancsó füléről vagy a pénzgazdálkodásról, a női lélekről vagy a logikai következtetés természetéről. Persze Adorno ebben a szerkezeti azonosságokat feltáró beszédmódban csak módszerbeli hibát lát, mert – mint leszögezi – „a kulturális karakterek materialista meghatározása csak az *össz folyamatban* közvetítve lehetséges”¹⁹. Simmelben is élt a törekvés, hogy az „összfolyamatba” illessze vissza, abban értelmezze a jelenségeket. Ennek neve nála „az élet”. A kategória reménytelenül gyenge a rárótt teher hordozására, csak esztétikai feloldását adja a fogalmi paradoxonoknak és erkölcsi dilemmáknak. Nem segítenek a szuggesztív módosító definíciók sem, hogy „az élet = továbbélet” vagy hogy „az élet = több, nemcsak élet”.

Simmel panasza, hogy nincs elég kategóriánk, mint ahogy az sem elegendő, hogy csak két – férfi és nő – nem létezik, e szerző súlytalanságának Lukács György által gyakran emlegetett bizonyítéka volt. Holott a megjegyzés Simmel egyik legfőbb problémájára utalt, nevezetesen, hogy a világos és tagolt fogalmak megcsonkítják összetett és ellentmondásos érzéseink, tapasztalataink lényegét. A kétértékű logikát átfogó, rajta felülemelkedő „harmadik” kategóriák rendjét kereste, a törvény általános érvényét az egyén különösségével összebékítő „egyéni törvényeket”, az ő – azóta használhatatlanná vált – kifejezésével: a „harmadik birodalom”. Ezt a gondolatot fogalmazza meg a Michelangelo-esszé záró soraiban:

„Talán mégiscsak megadatik egyszer, hogy az emberiség rátalál arra a megváltó birodalomra, amelyben végessége és rászorultsága abszolútummá és tökéletességgé lesz anélkül, hogy ehhez át kellene lépnie a túlvilági valóságok másik birodalmába, amely végső soron mégiscsak a dogmatikus kinyilatkoztatások birodalma. Mindazok, akik – mint Michelangelo – arra törekszenek, hogy elnyerjék e második birodalom értékeit és végtelenségét, anélkül, hogy odahagynák az elsőt, valamilyen szintézisben akarják együtt elgondolni, egymáshoz kényszeríteni a dualizmus tagjait; mégsem jutnak tovább annál a pusztán követelésnél, hogy az egyik birodalom nyújtsa azt is, ami a másiké – új egységhez, túl az ellentéteken, nem érkeznek el. Csak úgy, mint alakjainak, Michelangelo életének is végső és döntő tragédiájává lett, hogy az emberiség még nem talált rá a harmadik birodalomra.” (52. old.) □

18 ■ Georg Simmel: Anfang einer unvollendeten Selbstdarstellung. In: Landmann-Gassen: *id. mű.* 9. old.

19 ■ Adorno levele W. Benjaminhoz, 1938. IX. 10. In: Walter Benjamin: *Gesammelte Schriften.* Frankfurt am Main, 1974. I. 3. old.